

pesnek láttak ifjúságukban? S létezik-e még az az európai szellem, melyet az esszéírók oly lelkesült beleérzéssel szólaltattak meg? A mai olvasó számára Cs. Szabó László esszéi inkább a nagy összecsapások utáni utóvédharcokat idézik. Bennük egy virtuálisan létező európaiság szólal meg, mely úgy véli, hogy hagyományai elég erősek és szilárdak ahhoz, hogy visszaszerezze kulturális rangját és példaadó szerepét. Más kérdés, hogy a technikai kultúra előretörésével a kultúra hagyományos kifejező eszközei veszítenek szerepükből. Cs. Szabó László talán felismerte ezt a jelenséget, talán érzékenyebben élte át a hagyományosnak mondható európai kultúra válságát, s azért is próbálkozott az esszé újfajta szemléletével, melyben együtt és egyszerre kapnak kifejezést a különféle művészeti ágak és a természettudomány, legalábbis annak történeti rétege, s alighanem ezért nevezi vizsgálódásának módszerét művelődéstör-

ténetinek. Olyan korszakban, amely az alkotókészség és alkotóerő felülmúlhatatlan jelentőségében hisz, jelképes az a mód, ahogy e magányos esszéista újra meg újra visszaszáll a múltba, melyet kora elhagyni sűrges. Számára még fontos, mit fejeznek ki az egyes kultúrák, nem azt figyelni, milyen struktúrák működnek bennük. Az a nyugati kultúra, melybe életkörülményei folytán beleyökéztet, hajdani meggyőződéseinek alapjait is kételkedéssel szemléli. Kétszeresen fontos tehát annak az esszéírónak a tanúskodása, aki e környezetben is az európai hagyományok fontos voltára tanít, s ezt úgy tette, hogy közben a magyar kultúrát mindig igyekezett beleállítani egy nagyobb, egyetemesebb folyamatba, melynek egyik legjellemzőbb eleme az értékek tisztelése.

Rónay László

JOHANNES DE THUROCZ: CHRONICA HUNGARORUM

I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Bp. 1985. Akadémiai K. 332 1. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova, tomus VII.)

Thuróczy János történeti művének utolsó kiadása is már több mint kétszáz esztendő, első kiadásai pedig kerekén fél évezreddel ezelőtt kerültek ki a nyomdából. Mostani közzétételét talán mégsem annyira e publikációk régisége vagy ritkasága tette időszerűvé, mint inkább az a tény, hogy szövegük számos helyen eltér egymástól, s szükség lenne végre rendet teremteni az olvasatok dzsungelében. A feladatot: korrekt tájékoztatást adni az olvasónak arról, hogy mit tartalmaznak a Chronica egyes kiadásai, s miként lehetne lépéseket tenni a megbízható textus kialakításához vezető úton – ezt vállalták a kiadók, s tegyük hozzá, hogy teljes sikerrel. Az, amit Galántai Erzsébet és Kristó Gyula e kötetben kezünkbe ad, nem kevesebb, mint gondos számbavétele mindannak, amit a Hunyadi-kor reprezentáns történeti munkájának megismeréséhez filológiailag-szövegkritikailag tudnunk lehet és kell, s amire a két kötetre tervezett kommentár is épül majd, amelyet Thuróczy monográfusától s a kor egyik legavatottabb ismerőjétől, Mályusz Elemértől várunk – türelmetlenül.

Thuróczy nyelve, stílusa kemény feladat elé állítja olvasóját. Az még csak hagyján, hogy nem ritkán él szokatlan szavakkal, kifejezésekkel – mondhatni: thuróczyzmusokkal; a nehézséget

többnyire nyakatekert, affektált, inverziókkal szándékosan bonyolulttá tett mondat szerkesztményei jelentik. Ennek igazolására – s tanulságul – mutatok be egy mondatot; először abban a formájában, ahogy az új kiadásban olvassuk: *igitur proprie non tantum publice rei, quantum nos movit profectus, desiderium in hunc Karolum, qui de regum nostrorum prosapia derivatus est, nostrum deflectere refugium* (197. old. 28–30. sor). „Rendbe téve” ez körülbelül így festene *Igitur* (itt ugyanis új mondat kezdődik) *nos non tantum propriae, quantum publicae rei profectus (= profectus, genitivus!) desiderium movit nostrum refugium in hunc Karolum deflectere, qui de regum nostrorum prosapia derivatus est.* Azt hiszem, így már minden további nélkül érthető is a mondat; mivel azonban a régi kiadások a diftongusokat nem jelölték, interpunkciójuk pedig megbízhatatlan, érthető és megbocsátható, hogy a kétségbeesetten összekuszált szórendű mondat e kiadásban sem nyerte el azt a formáját, amelynek segítségével elindulhatnánk tartalmának földerítésére. Én ezt a központozást javasolnám: *Igitur proprie non tantum, publice rei quantum nos movit profectus desiderium in hunc Karolum, qui stb.* Lehetséges, hogy vitatható ez is; mindenesetre bizonyítja, hogy a

kiadók milyen nehézségek tömkelegének megoldására vállalkoztak. (Központozási probléma elég sok akad a kötetben.) És hogy itt is, ott is bele merek bocsátkozni új megoldások javasolásába, az maga is csak azáltal vált lehetővé, hogy oly pontos lelkiismeretességgel sorolják fel a variánsokat s közlik a szövegeket. Ha ennél többet nem tettek volna, akkor is rendkívül értékes és elismerésre méltó munkát végeztek volna.

Az a körülmény, hogy a kézirati hagyomány híján a kiadók az első kiadásnak, a brünninek a szövegét (*B*) vették alapul – javítva azt a másodiknak, az augsburginak (*A*), és ha szükség volt rá, akkor a harmadiknak, a Bongarsius-félének (*Bo*), illetőleg Schwandtnerének! (*Sch*) az olvasata szerint –, gyakorlati megoldásként elfogadható. De ahhoz képest, amilyen mértékben a kiadók éltek vele, úgy vélem: gyakrabban lehetett volna alkalmazni. Így a 21. oldal 22. sorában a főmondatot indító kifejezésből – *progenitorum iniuriamque pre corde ferens* – *A*-val kirekesztem az *-que* szócskát, mert itt nincs semmilyen funkciója. Hasonlóképp elhagynám *A*-val az *et ultrouque* szópárból vagy az *et-et*, vagy a *-que-t* nint fölösleges és értelemzavaró töltelék (39, 16). Kérdés az is, hogy az *Illi vero aut humanitate p̄suis episcopi exigente vel ... divino obumbrante umine ... transierunt* (45, 15–17, *Bo* variánsa alapján) jobb megoldás-e, mint a korábbi *divino bumbrati numine* (*B*), minthogy az *obumbrare* árgyas ige, s a jelenlegi megoldás szerint hiányzik mellőle a tárgy. – 50, 34: a *dum* után *A vide-ent-jét* jobbnak érzem *B vidēt-jénél*. – 52, 18 *viēdi-je* (*B*) aligha jobb, mint *A oriundi-ja*. (Egy orral alább a címben a *de ditione* két szóba írva semigen érthető: *deditione*-nak írandó!) – 54, 24: *xactis tandem* (*B*) kevésbé tetszik Thuróczy stílusához illőnek, mint *A exactisque tandem* melíkmondat-kötése. – 55, 14–15: a *cui nomen fylcolth fuisset* (*B*) vonatkozó mondat állítmánya *A*-ban jobb: *fuit* – 55, 26-ban az *inimicus ibimet* kifejezést *A* alighanem okkal rekesztette i – 59, 4: *pondus filio ... cesserat* (*B*) helyett *concesserat*-ja esetleg jobb. – 188, 26–27: *morem ... tue gerere optavi iussioni*, olvassuk *o* alapján, pedig ide vonva a mondat végén álló *cogit* állítmányt, *B* megoldását kifogástalabbnak érzem: *morem ... tuo gerere optatui ... ogit*. (Az *optatus*, *-us* főnév megtalálható 15–6. századi oklevelekben.) És hogy egy fordított setre is rámutassak: 196,3-ban a *regnicolas auro t muneribus subordinatos* szöveg *A* alapján került a főszövegbe, pedig itt *B subordinatos* variánsa a megfelelő, lévén ennek az igének a jelentése:

'felbérel', 'megken'. (Egy sorral efölött a mondatot kezdő szó biztosan *Altos*-e? A következő mondat élén álló *Altos* – még Horváth János egyébként sem mindenütt kifogástalan fordítása ellenére is – azt mondatja velem, hogy alighanem e névmás párját használta auktorunk a korábbi esetben is.)

A kitűnő szövegközlés csak úgy csábít újabb meg újabb ötletek felvetésére. A műfaj szabta korlátok miatt azonban áttérek a konjektúrák további csoportjaira, hogy néhány példával éreztessék, hogyan vélem megoldhatónak a Thuróczy művében fölmerülő szövegproblémák egyikét másikát.

Vannak olyan szavak, amelyek variáns nélkül állnak, a kiadók mégis megváltoztatták őket. Ez az esetek nagy részében jogos, sőt szükséges volt, olykor azonban fölösleges beavatkozásnak látszik a szerző nyelvébe. Például 21, 19 *incubis demonibus*-a helyett kár *incubonibus demonibus*-t írni, hiszen ez utóbbi kifejezésre nem ismerünk példát a hazai latinságban, az előbbire viszont többet is. 43, 22 *prostrantur*-ából nem kell *Bo*-val *prosternuntur*-t csinálni, amikor az előbbi ige a 11. századi *Deliberatio*-tól kezdve a 15–16. századi okleveles forrásokig adatolható a magyarországi latinságban.

Fontosabb azonban rámutatnom, hogy Thuróczy nem egy helye még mindig homályos. (Az is lehetséges, hogy ezek egyike-másika friss vagy örökölt sajtóhiba: ez esetben azt tanácsolom, hogy a kommentár-kötetek egyike tartalmazzon egy corrigendát is.) Ilyen helyek például: 17, 14 *ex se-je* érvelmetlen első személyű állítmány mellett (javaslatom: *ex me*, mint 16,30 vagy 189,8 esetében). – 19,16 *invenientur* futurum indokolatlan; jobb az *inveniuntur*. – 20, 19: egy mondatban két okhatározó kötőszó (*quod ... quia*) legalább is zavaró. – 22, 16 Herodotosból merített mondatában a *servationum illarum premium* megoldás már csak azért is gyanús, mert abstractumnak nem igen használatos többese; javaslatom: *servatarum illarum* [=vaccarum] *premium*. – 29,5: Strabon az Északi-tengerről azt gondolta, hogy befagyott s „emellett” (*preterea*) hajózhatatlan – vagy inkább „emiatt” (*propterea*)? Én ez utóbbira szavazok. – 46,7: a *si... servituti se subiciamus* visszaható névmását *nos*-ra kell változtatni. – 53, 17: a *post ... captivitatem et occasionem*-ben nem *occisionem* lenne a helyes? (Vö. 54, 1.) – 189, 27: *fungebantur*: (*A* és *B*: *fungebantur*) ... *libertate* helyett nem *fruebantur* lenne-e írandó? – 190,33: *partim in tenebris iacentem*

helyett nem *partem-e?* – 192, 9: *experiatur seriam rerum* helyett nem *seriem-e?* – 194,9: *propinquat* jelen idő a sok múlt között gyanút kelt, jobban illeszkednék a mondandó szövegébe a *propinquabat* vagy *propinquaverat*. – 195, 3 *Regina licet tantis lucretur et eripiat filium lugubraminibus* helyett meggondolandó a mondat közepének illetően átalakítása: *lucretur, ut eripiat*. Ugyanitt 29: az *avidus princeps festinabat* érthető ugyan, mégis megkockáztatnám a *preceps* (*praeceps*) behelyettesítését.

Bocsánatot kérek amiért ilyen hosszan eljártam a szöveg fölvetette problémák megoldási kísérletével. De mennél többet forgatja az olvasó ezt a kítőfő kiadást, annál több ötlete támad. És csak sajnálhatja, hogy Thuróczy nyelvét, stílusát még senki nem vette tüzetes vizsgálat alá. Ez a munka még hátravan, és föltétlenül elvégzendő! Jó alapot szolgáltat hozzá az új edíció.

Nem hallgathatom el azonban, hogy néhány ponton – úgy érzem: jogos – hiányérzetem van. Sajnálattal hiányolom az idézetek elejéről és végéről az idézőjeleket; a szöveg eléggé zsúfolt, tagolatlan szedésében ez a körülmény még nehézkesebb teszi a tájékozódást. – A fejezeteket részreke tagoló számolás gyakran formális; egy-két sorral lejjebb vagy följebb sokkal alkalmasabb

mondatkezdet kínálkozott volna e célra. (Például a 45. részt a *Preterea* [23,2] helyett logikusabb lett volna az *Econtra*-nál [23, 5] kezdeni; a 66. rész már csak azért sem kezdődhet a *Cum*-mal [27, 6], mert ezt kisbetűvel kellene írni, lévén a megelőzőtől függő mellékmondat kötőszava stb.) – Nagyon hiányoznak a forrásmegjelölések. Tudom, hogy többek között ezek is megtalálhatók lesznek a kommentár-kötetekben; ennek azonban az lesz az ára, hogy a legegyszerűbb locus megkereséséhez is legalább két könyv szükségeltetik majd. – Különösképp hiányzik pedig a Thuróczy által szándékosan a függelékben elhelyezett *Carmen miserabile*. Nem hiszem, hogy valami is indokolhatóan e fontos és nehezen hozzáférhető szöveg mellőzését. Gondoljuk meg: hány hazai vagy külföldi olvasó lesz kénytelen emiatt csonkán használni ezt a kiadást! Azt hiszem ezúttal is igaz az, hogy kis megtakarítással nagy pazarlást követünk el!

S visszatérve még egyszer a kommentár-kötetek kérdésére: türelmetlenül várjuk megjelenésüket. De – s talán nemcsak a magam véleményének adok ezzel hangot – a magyarázatok csakis *élő világnyelvre* lefordítva lesznek igazán használhatók!

Boronkai Iván

DOMINIQUE RÉVÉREND: BETHLEN MIKLÓS EMLÉKIRATAI

Fordította Toldy István. Az utószót és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. A szöveget gondozta, a szó- és földrajzi névmagyarázatokat készítette Steinert Ágota. A képeket válogatta Cennerné Wilhelmb Gizella. Bp. 1984. Helikon K. 239 I.

Bethlen Miklós francia nyelvű apokrif emlékiratainak magyar újrakiadásához írt utószavában régóta izgató irodalomtörténeti problémát old meg végérvényesen Köpeczi Béla. Egy különös sorsú könyvet helyez vissza saját korába – szertefoszlata a szerzőség, a megjelenés, a fogadtatás és a magyar fordítás körüli találgatások kételyeit.

A magyar és a francia irodalomtörténetírás Bod Péterre, illetve Sacyra visszanyúló hagyománya egészen századunkig örökítette tovább Bethlen Miklós francia emlékiratainak híret, jóllehet a XIX. századi Bethlen-szakértők (Szalay László, Szilágyi Sándor) már kétségbevonhatatlanul igazolták a mű apokrif voltát. Köpeczi, miközben végleges választ ad a szerzőség kérdésében, felgöngyölíti előttünk a mű kiadástörténetét is – a minimumra csökkentve ezáltal a

fiktív memoár körüli bizonytalanságokat. Tőle tudjuk, hogy a *Mémoires historiques du Comte Bethlen-Niklos, contenant l'histoire des derniers troubles de Transylvanie* című munka először 1736-ban jelent meg amsterdami nyomdajelzéssel, de tulajdonképpen Rouenban. Hamarosan, már 1739-ben elhagyta a sajtót a mű hitelesebb, mert a regényes elemeket elhagyó változata is, a Rákóczi-szabadságharcot a francia közönség előtt feltáró és igazoló *Histoire des Révolutions de Hongrie* redakciójában. A Bethlennek tulajdonított emlékirat a XVIII. századi Erdélyben és Magyarországon úgyszintén komoly érdeklődésre talált, latinra és magyarra egyaránt fordították, másolták, terjesztették, s első részének fordítása 1804-ben Kolozsvárott nyomdafestéket is látott. A Nemzeti Játék Szín javára készült kiadás címé-